

Ozadje ventrinske tragedije

Junija 1945 so bili domobranci, slovenska narodna vojska, vrnjeni s Koroške v roke partizanov in skupaj s tisoči beguncev pred komunisti raznih narodnosti pomorjeni na slovenskih tleh. Ob spominu na ta dogodek, ki zaznamuje enega najbolj temnih obdobj slovenske zgodovine, mislimo navadno predvsem na to, kaj so ti borci proti komunističnemu terorizmu morali pretrpeti, in na praznino, ki jo je njihova smrt zarezala v družine in v celotno narodno telo. Manj prisotna pa utegne biti misel glede razlogov, ki so privedli britansko vojaško oblast v južni Avstriji do tega, da je te ljudi izročila komunistom, to je v smrt.

V preteklosti so skušali nekateri pripisati to odločitev Jaltski pogodbi med Stalinom, Roosveltom in Churchillom ter neinformiranosti vodilnih ljudi v demokratičnem taboru glede takratnih sklepov. Vendar je bilo v Jalti sklepano le glede povojne usode sovjetskih državljanov (Mitchell 1997: 9), ki bi prišli v ujetništvo zahodnih zaveznikov. Angleži pa so na južnem Avstrijskem vračali begunce ne glede na državljanstvo in celo med Kozaki, katere so vrnili, jih je bilo veliko, ki niso bili sovjetski državljani.

Med nami so priče, ki so slišale, da so angleški oficirji svetovali domobranskim častnikom, naj se predajo Titovim partizanom. To kaže na dober odnos med angleško zasedbeno silo na Koroškem in jugoslovanskimi partizani, ki so takrat bili prisotni severno od Karavank. Ne razloži pa, zakaj so Angleži kljub takemu prijateljstvu sprejeli slovenske in srbske begunce, medtem ko so dvesto tisoč hrvaškim vojakom in velikemu številu civilistov iste narodnosti, ki so hoteli

15. maja na Koroško pri Pliberku, na meji zaprli pot in jih zavrnilo z oddelki 'kraljevih irskih strelcev'.

Pred nekako dvajsetimi leti je pričel raziskovati ozadje takratnih britanskih odločitev lord Nikolaj Tolstoj, ki je svoja dognanja napisal v knjigah, od katerih je postala svetovno znana *The Minister and the Massacres*. Z njo je avtor posvetil v ozadje omenjenih dogodkov. Trdil je, da je šlo pri vračanju beguncev z avstrijske Koroške za zaroto, sklenjeno mimo odločitev vrhovnih vojaških in političnih poveljstev zahodnih zaveznikov. Kasneje je nekdanji brigadir Low, tedanji šef štaba 5. korpusa 8. armade na Koroškem in kasnejši lord Adlington, zaradi te trditve Tolstoja tožil. Ker Tolstoj ni mogel podpreti vseh svojih trditev z dokumenti, je bil obsojen na težko denarno kazen. Po smrti lorda Adlingtona pa je angleški pisatelj Ian Mitchell odkril večji del dokumentov, ki so v času omenjene tožbe zginili iz arhivov. Na podlagi teh je napisal knjigo *The Cost of a Reputation*, kjer opisuje ozadje vetrinske tragedije in do neke mere dopolnjuje Tolstoveje izsledke. S tem pa ponovno osvetli tudi pomemben del slovenske zgodovine, ki je povzeta v naslednjem izvlečku.

Zavezniški ukazi in protiukazi

Peti korpus britanske 8. armade v Avstriji je po končani drugi svetovni vojni, maja 1945, izročil nad 70.000 Kozakov in Jugoslovancem Stalinu in Titu. Ian Mitchell v omenjeni knjigi opisuje te tragične dogodke in pravi v uvodu, da je bilo povojno izročanje protikomunističnih enot v nasprotju z vojnimi zakoni in s tradicijo, pa tudi v nasprotju

z nameni britanske vlade ter najvišjega vojaškega zavezniškega poveljstva.

TedANJI predsednik britanske vlade sir Winston Churchill, ena najmočnejših osebnosti vojnega obdobja, je dal že 29. aprila 1945 navodila, naj se protititovske sile, ki se bodo umaknile k zaveznikom, »razorožene namestijo v begunska taborišča« (Mitchell 1997: 32). To navodilo je maršal Aleksander sporočil 2. maja zavezniškim armadam v Italiji in Avstriji. Pri tem je treba poudariti, da je dobil Harold Macmillan, britanski politični svetovalec maršala Alexandra, poveljnika zavznških sil v Sredozemlju, že 17. februarja 1945 telegram od zunanjega ministrstva, ki ga je vodil tedaj Anthony Eden, ki pravi, »da nihče, ki ni (ponavljam ni) sovjetski državljani, pod britanskim zakonom ne sme (ponavljam ne sme) biti vrnjen v Sovjetsko zvezo, razen če to sam izrecno želi« (Tolstoy 1986: 58). Iz tega je razvidno, da je bil namen angleške vlade že takoj po Jalti, obvarovati ostale protikomuniste pred vračanjem.

Če je bila Churchillova politika glede sovjetskih državljanov pogojena po dogovorih v Jalti, je bila njegova politika do nesovjetskih državljanov, ki so se zatekli k Britancem, da ne smejo biti pod nobenim pogojem vrnjeni Sovjetom. Jaltski dogovori so se omejevali le na državljane Sovjetske zveze, ki bi bili ob koncu vojne pod oblastjo zahodnih zaveznikov, in niso omenjali drugih narodnosti. Churchillovo zaupanje v Tita pa je shlapelo že v zimi 1944/45. Ob koncu vojne je gledal nanj kot na osvajalca, kateremu se je treba upreti iz istih razlogov kot Hitlerju. Telegrami med Londonom in Washingtonom v zadnjih dveh tednih maja 1945 jasno kažejo, da sta obe vladi stali trdno na stališču, da se ne vrača Titu niti kraljevih četnikov niti drugih jugoslovanskih protikomunistov (Mitchell 1997: 15).

Ameriški politični svetovalec pri vrhovnem poveljstvu maršala Aleksandra v Italiji Alek-

sander Kirk je na podlagi Churchillovega navodila svetoval svoji vladi dne 1. maja, naj bodo »proti-partizanske enote na severozahodu Jugoslavije (...) razorožene in nameščene, kot da bi bili vojni ujetniki« (Tolstoy 1986: 7-8). Naslednji dan, 2. maja, mu je odgovoril namestnik ameriškega državnega sekretarja Joseph C. Grew, da se s predlogom strinja in da je britanska vlada prišla do podobnega zaključka, in sicer »da se omenjene vojaške enote, ki se bodo predale ameriškim ali angleškim poveljnikom v severnovzhodni Italiji razorožijo in nastanijo v begunskih taboriščih za preiskavo. Tistim, ki bi se radi vrnili v Jugoslavijo kot posamezniki, naj se to dovoli; vsi ostali pa morajo biti premeščeni v begunska taborišča in le s tistimi, katerim bi bilo dokazano, da so vojni zločinci, se bo postopalo kot s takimi« (Tolstoy 1986: 9).

Podobno stališče je imel glede borcev proti komunistom, ki so se zatekli k njim iz vzhodnih dežel, tudi maršal britanske armade sir Harold Alexander. Pod njegovim poveljstvom je bil takrat med drugimi tudi 15. armadni zbor (general Clark), v katerega je bila vključena znana 8. armada (general McCreery), ki so jo sestavljali poleg britanskega 13. korpusa še 2. ameriški korpus in 2. poljski korpus. Ti so zasedli severnovzhodno Italijo do jugoslovanske meje, medtem ko je južnozahodno Avstrijo s Koroško zasedel 5. korpus iste armade pod poveljstvom generala Keightleya.

Vračanja protikomunistov bodisi Titu bodisi Sovjetom so se dogodila le na področju 5. britanskega korpusa (Mitchell 1997:320). Zunanaj območja 5. korpusa so se predajale britanski armadi v istem času podobne skupine beguncev, ki niso bili vrnjeni. Od 'srbskih dobrovoljcev', na primer, ki jih je bilo nekako 15.000, se jih je umaknilo okrog 4000 v južno Avstrijo, 11.000 pa na zahod v Italijo. Oboji so bili sprejeti kot begunci, vendar so bili prvi vrnjeni v roke Titu, drugi pa ne, čeprav so se oboji predali britanski 8. armadi. Razlika je

bila, da so jih v Italiji sprejele enote 13. korpusa, v Avstriji pa 5. korpusa, katerega poveljnik štaba, rezervni brigadir Low, po poklicu odvetnik, je odigral pri odločanju njihove usode osrednjo vlogo (Mitchell 1997: 13).

Vprašanje je, zakaj se je to zgodilo kljub temu, da sta bila tako vrhovni zavezniški poveljnik na tem območju kakor ministrski predsednik Winston Churchill nasprotnega mnenja in da je bil maršal Alexander protikomunistom celo naklonjen.

Maršal Alexander je bil ob koncu prve svetovne vojne leta 1918 visoko odlikovan brigadir Irske garde. Takoj po koncu vojne se je odpravil kot prostovoljec z britansko protikomunistično misijo v Latvijo, kjer je postal poveljnik tamkajšnjih nemško-baltskih protikomunističnih čet (Landeswehr). Navezal se je na te ljudi in na deželo. Naučil se je ruščine in spoznal iz lastne izkušnje zapletenost vzhodnjeevropske politične migracije, ki se je ponovno pojavila ob koncu druge svetovne vojne leta 1945 v Srednji Evropi. Latvijska vlada mu je podelila odlikovanje baltskega Častnega križa, v imenu ruske caristične vlade v eksilu pa mu je general Judenič izročil odlikovanje Svete Ane z meči. To odlikovanje je nosil maršal Alexander, ko se je leta 1945 srečal pri večerji s sovjetskim maršalom Tolbuhinom (Mitchell 1997:18).

S Tolbuhinom je kosil 10. maja tudi general Keightley, ki pa po tem srečanju ni hotel imeti s Sovjeti več osebnih stikov in je zaupal to nalogo brigadirju Tyrin-Wilsonu. Temu so Sovjeti že naslednji dan izročili listo kakih dvajsetih ljudi, katere je Sovjetska armada zahtevala, da jih izročijo. Na njej je bilo nekaj starejših generalov nekdanje Bele armade. Takrat je general Keightley to zahtevo ogorčeno odklonil (Mitchell 1997: 4).

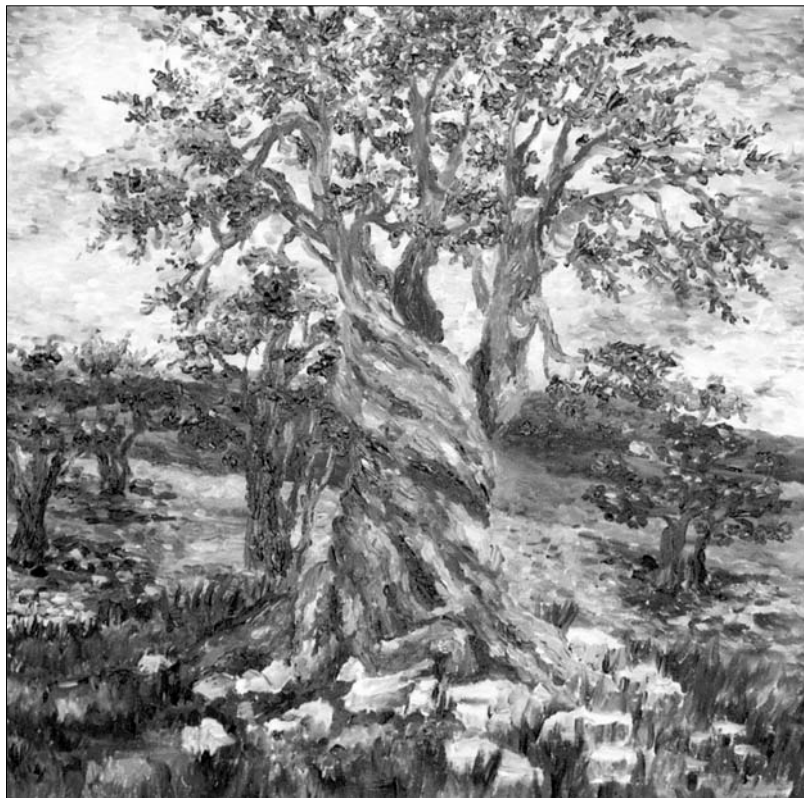
Eden daljnih povodov, ki so privedli do tragedije, je bilo verjetno pismo poveljnika 5. korpusa generala Charlesa Keightleya z datumom 10. maja, v katerem prosi poveljstvo

8. armade za dovoljenje, da uporabi silo proti Titovim partizanom, ki so na Koroškem kazali prezir do britanskih okupacijskih oblasti. Zapisal je: »Zdaj je popolnoma jasno, da moram biti v stanju streljati na partizane, ki kategorično prezirajo povelja britanskih poveljnikov«. Ta prošnja mu je bila zavrnjena s pojasnilom, da je politična situacija 'zelo delikatna' (Mitchell 1997: 25). Od takrat je zaupal nalogo reševanja odnosov z Jugoslovani svojemu načelniku štaba brigadirju Lowu. Poveljstvo 5. korpusa je pričelo s tem iskati drugih poti, da se reši prisotnosti partizanov na svojem zasedbenem ozemlju.

Kmalu po dnevu zmage (Victory Day) je dobil maršal Alexander, kot vrhovni poveljnik zavezniških sil, ki so mejile na Jugoslavijo, od vlade navodilo, naj prepreči, da bi titovska vojska zasedla več ozemlja, kot ga je pripadalo Jugoslaviji do leta 1939, ker bo spreminjanje meja stvar mirovnih konferenc (Mitchell 1997: 24).

Verjetno je zaradi te situacije priletel v severno Italijo 12. maja Alexandrov britanski politični svetovalec Macmillan. Najprej je imel posvet z generalom McCreeryjem, naslednji dan pa v Celovcu s Keightleyem. Ta sestanek, 13. maja, na katerem je bilo po vsej verjetnosti sklenjeno vračanje Kozakov, je kasneje grof Tolstoj imenoval 'celovška zarota'. Od tedaj se je odnos 5. korpusa do protikomunističnih beguncev na njihovem zasedbenem ozemlju spremenil.

Naslednji dan (14. maja) je bil Macmillan spet v Neaplju. Isti večer je tam general Robertson, Alexandrov administrativni šef, izdal povelje, kasneje imenovano 'Robertsonovo povelje', ki pravi glede Jugoslovancev: »Vse predane osebe jugoslovanske narodnosti, ki so služile v nemški vojski, naj se razorožijo in predajo jugoslovanskim silam«. Na podlagi tega povelja je kasneje pred sodiščem lord Adlington, nekdanji brigadir Low, vztrajal, da je imel vso avtoriteto, da je lahko vrnil Titu celotno

Helena Valentin: *Oljka*, 2003, olje na platnu, 55 x 55 cm.

vetrinjsko taborišče, vojake in civiliste, može, žene in otroke (Mitchell 1997: 26).

Ker povelje govori, naj se omenjene osebe razorožijo, se po vsej verjetnosti ni nanašalo na tiste, ki so že predali orožje precej dni prej, in toliko manj na civiliste. Najverjetneje je, da je bil to odgovor na poročilo, da se bližajo južni meji britanske okupacijske cone oddelki hrvaške vojske, ki je bila neposredno pod nemškim poveljstvom. Koroški se je 14. maja namreč blizalo 200.000 hrvaških vojakov in neznano, a verjetno še večje število civilistov, v upanju, da se s predajo Britancem rešijo pred divjanjem Titovih partizanov. Ta skupina Hrvatov je bila na meji pri Pliberku zavrnjena dne 15. maja 1945, to je dan po Robertsonovem povelju (Mitchell 1997: 26).

Da ne bi bilo dvoma o namenu vrhovnega poveljstva glede beguncev, je dne 17. maja maršal Alexander izdal povelje, da naj se jugoslovanske begunce in ujetnike z južne Avstrije premesti v 'District one' (okrajšano Diston), to je v severno Italijo. Zaradi tega imena imenujejo ta odlok 'Diston order' ali 'povelje Diston'. V njem Alexander pojasni, da je na območju Distone že 11.000 Jugoslovanov (srbski prostovoljci), ostalih 24.000 pa naj tja premestijo. To število odgovarja celoti vseh slovenskih, srbskih in celo hrvaških, vojaških in civilnih beguncev v Vetrinju. S tem je bilo Robertsonovo povelje dokončno pojasnjeno (Mitchell 1997: 32). Kasneje je general Robertson izdal nalog, naj prepeljejo prav tja tudi razorožene vojake nemške SS. Te so tja res prepeljali in jih kasneje izpustili (Mitchell 1997: 37).

Od 17. maja, ko je bilo izdano povelje Diston, so bila vsa povelja Alexandrovega štaba povsem skladna v tem, da je treba jugoslovanske disidente obvarovati pred Titom (Mitchell 1997: 327). Omenjeno Alexandrovo povelje (Diston order) poudari, da bo dokončna namestitvev teh beguncev odločena na ravni vlade. Da ne bodo vrnjeni Titu, je bilo jasno, ker je dal Churchill, kot že omenjeno, 29. aprila navodila, katera je Alexander posredoval svojim poveljnikom v Italiji in Avstriji 2. maja, in sicer, naj bodo protitovske enote razorožene in nastanjene v begunskih taboriščih ter da bo končno odločala o njih namestitvi vlada (Mitchell 1997: 32).

Kasneje, 23. maja, je bilo iz Alexandrovega štaba poslano 15. armadnemu zboru naslednje naročilo, ki le potrjuje prejšnja navodila: »Noben Jugoslovčan, ki je prišel v roke zavezniških vojakov, ne bo vrnjen v Jugoslavijo ali izročen jugoslovanski vojski proti svoji volji. V tem so zapopadeni četniki, ustaši, Hrvatje, Slovenci in razni begunci ter disidenti, vključno ženske in otroci. Vsi omenjeni bodo prepeljeni in varovani v primernih taboriščih« (Mitchell 1997: 35).

Poveljstvo 5. korpusa pa je ukrepalo drugače. Že 15. maja, dva dni pred podpisom povelja o vračanju jugoslovanskih protikomunistov Titu, se je brigadir Low sestel s Titovim predstavnikom, polkovnikom Hočevarjem, z namenom 'koordinirati delovanje obeh vojsk'. Hočevar je hotel med drugim, da bi imele Titove enote nadzor nad vsemi taborišči, kjer so bili jugoslovanski begunci, kar je Low zavrnil. Sprejel pa je, kot je zapisal tistega dne, da bodo čimprej vrnjeni v Jugoslavijo vsi Hrvatje (Mitchell 1997: 30).

V arhivih britanske Foreign Office pa je shranjeno povelje 8. armadi, »naj ne sklepa nikakih dogovorov z jugoslovanskimi poveljniki«. To povelje je prejel 5. korpus 17. maja. Na sestanku s polkovnikom Ivanovičem, ki je nadaljeval pogovore pričete s Hočevarjem,

sta dne 19. maja dobila Keightley in Low zagotovilo, da se partizani umaknejo s Koroške. Verjetno je bil ob tej priložnosti tudi govor o vračanju vseh Jugoslovčanov (okrog 24.000), ki so bili pod nadzorstvom 5. korpusa. Partizani so se res umaknili s Koroške do 21. maja. Dva dni kasneje, 23. maja, so pričeli Britanci izročati z Vetrinja Hrvate, za njimi pa Srbe in Slovence (Mitchell 1997: 36). Večina teh je bila pomorjena takoj po izročitvi.

Lowov in Keightleyev dogovor s polkovnikom Ivanovičem so vsi trije slavili z večerjo, o kateri je Keightley poročal generalu McCreeryu, vendar ni omenil vsebine dogovora. Tako je bil dogovor o vračanju izpeljan, na da bi bilo to znano poveljstvu 8. armade (Mitchell 1997: 33).

Istega večera, ko sta generala Low in Keightley gostila Ivanoviča v Celovcu, je misija britanskega skupnega štaba v Washingtonu (British Joint Staff Mission) takole poročala šefom štaba v Londonu, glede položaja v južni Avstriji: »Četniki naj se razorožijo in nastanijo v begunskih taboriščih ..., tudi bi bilo napak vračati Hrvate jugoslovanski vladi, dokler se odnosi z njo ne razčistijo. Predlagamo, da se tačas ravna s Hrvati kot z vojnimi ujetniki« (Mitchell 1997: 34).

Še 26. maja je britansko zunanje ministrstvo sporočilo svoj pogled šefom štaba na sredozemskem področju, naj bodo četniki razoroženi in internirani, hrvaški vojaki pa vrnjeni Titu, razen če se Američani s tem ne bi strinjali. V tem primeru naj bi se postopalo z njimi enako kot s četniki (Mitchell 1997: 347). Pojasniti je treba, da so v večini britanskih dokumentov slovenski protikomunisti obravnavani kot četniki. Razvidno je, da je angleško poveljstvo dvomilo le glede nadaljne usode beguncev iz medvojne 'Nezavisne države Hrvatske'.

Brigadir Low je, ne glede na vsa ta navodila, podpisal dve povelji o vračanju. Prvo, izdano 17. maja se nanaša na Jugoslovane. Ker

vsebuje ta ukaz naročilo, naj se vsem, ki bodo vrnjeni, to prikrije, je kasneje postal znan kot 'Deception order', to je, 'zvijačno povelje'. Ljudem, ki so jih nameravali vrniti, tega niso povedali. Tako so ti upravičeno mislili, da bodo poslani v severno Italijo, kjer je že bila večina srbskih prostovoljcev (Mitchell 1997: 31). Z razliko komaj nekaj ur od Lowovega podpisa povelja o vračanju Jugoslovancov (Deception order) dne 17. maja, je kot rečeno, maršal Alexander ponovno ukazal prav nasprotno: vsi četniki in ostali jugoslovanski disidenti naj se preselijo v britanski prvi upravni distrikt, 'Distone', v severni Italiji.

Ko so leta 1985 vprašali nekdanjega brigadirja Lowa, zakaj je pred jugoslovanskimi begunci skrival, kam jih pošiljajo, je mirno odgovoril, da »če niso vedeli, kam gredo, je bilo verjetneje, da bodo šli v pripravljeni transport«. S tem odgovorom je lord Adlington svojo odgovornost za usodo vrnjenecv še povečal. Po mednarodnem pravu (člen 20. Ženevske konvencije) morajo biti »vojni ujetniki v primeru, da jih premestijo, v naprej obveščeni, kam jih selijo«. Če pa ljudje na vetrinskem polju niso bili vojni ujetniki, so imeli kot begunci pravico do bolj človeškega postopanja, kakor določa ženevska konvencija, in ne manj.

Drugo povelje brigadirja Lowa je bilo izdano 21. maja in se nanaša na Kozake. Ker to povelje imenuje (definira) vse različne skupine Kozakov, kot da bi bili sovjetski državljani, čeprav je bilo med njimi veliko število takih, ki to niso bili, so mu kasneje rekli 'Definition order', kar bi lahko prevedli kot 'povelje definicij' (Mitchell 1997: 23).

Operacija 'Coldstream'

Medtem pa so v zavezniškem vrhovnem poveljstvu že snovali operacijo 'Coldstream', s katero naj bi zavezniki s silo izgnali Titove čete iz Avstrije in Italije. Kako je prišlo do te zavezniške operacije?

Severno od področja zasedenega po Alexandrovih armadah (britanska cona ali AFHQ) je bilo ozemlje pod Eisenhowerjevim vrhovnim poveljstvom (ameriška cona ali SHAEF), ki je obsegalo vso Severno Evropo. Britanski 5. korpus je bil na meji med obema področjema. Ker je maršal Alexander hotel obvarovati Kozake, ki so bili kot begunci na področju 5. korpusa, pred vračanjem Sovjetom v skladu s sklepi v Jalti, jih je nameraval poslati na sever na področje SHAEF, to je v ameriško cono. Jugoslovanske begunce pa je nameraval, kot že rečeno, zavarovati pred vračanjem Titu tako, da bi jih ukazal poslati na jugozahod v Italijo.

Alexander je 15. maja prosil Eisenhowerja, naj premakne mejo svoje okupacijske cone (SHAEF) na jug, in prevzame skrb za vojne ujetnike, ki jih je cenil na nekako 500.000 oseb. Nekaj dni kasneje mu sporoči, da ima tri vrste ujetnikov, in sicer Kozake, četnike in Hrvate ter da bi bilo v vsakem primeru »vračanje teh v njihove domovine takoj usodno za njihovo zdravje« (Mitchell 1997: 45).

Po navodilih generalov Alexandra in Eisenhowerja, ki sta bila vrhovna poveljnika zavezniških oboroženih sil v Evropi, je v začetku druge polovice maja britanski 15. armadni zbor pod poveljstvom generala Clarka izdelal načrt 'Coldstream', pri katerem naj bi sodelovala 8. armada s svojimi enotami v zahodni Italiji in južni Avstriji. Po tem načrtu naj bi zavezniki zavrnilo jugoslovanske enote, ki so prekoračile nekdanjo mejo v Avstriji in Italiji.

Načrt 'Coldstream' se je dotikal Koroške v treh pogledih: 1) pet ameriških divizij naj bi se pomaknilo na jug, da bi okrepile tri britanske divizije 5. korpusa na jugoslovanski meji; 2) meja ameriške zasedbene cone naj bi se pomaknila proti jugu, da bi tako Eisenhowerjeve čete olajšale zasedbene obveznosti 5. korpusa in 3) vsi ujetniki naj bi bili prepeljani s Koroške v kraje oddaljene od morebitnih bojišč. K temu načrtu je

Churchill 20. maja dodal, da je »treba urgentno premestiti na področje 12. armadnega zbora (SHAEF) 150.000 vojnih ujetnikov, vključno 45.000 oboroženih (fully armed) Kozakov,« kar je bilo v načrtu že predvideno, razen dodatka, naj bodo Kozaki oboroženi. Oseminštirideset ur po tem, ko je Churchill dodal zgornji pripis, je general Low, prav nasprotno, izročil Sovjetom vse omenjene Kozake na svojem področju, tako tiste, ki so bili sovjetski državljani, kakor tiste, ki to niso bili (Mitchell 1997: 47).

Operacija 'Coldstream' pa je bila že v teku. General Mark Clark, poveljnik 15. armadnega zbora je izdal povelje za pričetek akcije, ki ga je poslal v vednost ameriškemu generalu Omarju Bradleyu, ki je bil poveljnik 12. armadnega zbora, prav tako pa tudi poveljstvu 3. ameriške armade. Dne 15. maja ob 9.30 je sporočilo ameriško poveljstvo 12. armadnega zbora pod Eisenhowerjevim vrhovnim poveljstvom, da so pripravljeni za premik proti jugu in za preselitev Kozakov. Isti dan ob 14.15 sporoča, da so izvidnice že na Koroškem in pripravljajo načrt, kateri oddelki in po katerih poteh bodo preselili 150.000 ujetnikov, vključno 45.000 kozakov z 11.000 ženami, starčki in otroci. Isti dan ob 22.50 sporoča 5. korpus štabu britanske 8. armade, da je prišlo na Koroško že 800 ameriških vozil (tovornjakov) za prevoz beguncev in ujetnikov, a da jih 5. korpus ne bo predal, dokler se »stvari ne razjasnijo« (Mitchell 1997: 220). S tem se je operacija prekinila.

Dne 20. maja je poveljstvo 5. korpusa poročalo 8. armadi, da je v »Celovcu vse mirno«. Poveljstvo 5. korpusa sporoči 22. maja ameriškemu 20. korpusu, naj se ne pomika proti jugu, ker oni še čakajo navodil 'višje avtoritete'. Isti dan ob 21.30 doseže 5. korpus od poveljstva 8. armade, da se celotno operacijo 'Coldstream' zavleče, čeprav je v Italiji ta dan general Clark že pomaknil svoje čete v Trst (Mitchell 1997: 220, 234).

Jasno je, da je poveljstvo 5. korpusa sabotiralo Alexandrov načrt, pa tudi, da je bil ta zaključen 22. maja na dan, ko je brigadir Low zapustil svoje službeno mesto v 5. korpusu (Mitchell 1997: 22, 221) in se je na pobudo zunanjega ministra Edena posvetil politiki. Že 29. maja je bil Low po Edenovem posredovanju potrjen kot kandidat konservativne stranke na bližnjih volitvah (Mitchell 1997: 61). Isti dan je 5. britanski korpus nasilno vračal Sovjetom 45.000 Kozakov, ki jih je hotel Eisenhower skupaj s 105.000 nemškimi ujetniki dobiti na svoje področje. Brigadir Tyron-Wilson, ki je bil odgovoren za izvedbo te 'selitve', je poslal v ameriško cono omenjene nemške ujetnike in sporočil Američanom, da ostalih ne more poslati, ker je pot, ki jo je določilo ameriško poveljstvo, zaradi snežnih zametov neprehodna. To je bilo spričo nasilnega vračanja Kozakov očitna laž in sabotaža Eisenhowerjevih in Alexandrovih načrtov (Mitchell 1997: 238).

Ker so se 21. maja zadnji partizani umaknili s Koroške, je postal Alexandrov in Eisenhowerjev načrt 'Coldstream' nepotreben, brez smisla pa je bil tudi Lowov ukaz o vračanju protikomunistov, ker je bil tudi njegov cilj dosežen. Zakaj je poveljstvo 5. korpusa vseeno pričelo izročati v smrt ljudi, ki so jim zaupali?

Nasilna repatriacija je bila očitno posledica odločitve poveljstva 5. korpusa, da ne bo sledilo Alexandrovemu povelju (Mitchell 1997: 259). Po mnenju brigadirja Edwarda Tyrin-Willsona je Low sabotiral omenjeni načrt, ker v 'kritičnem momentu' ni maral ameriške pomoči (Mitchell 1997: 234). Edini zanesljiv način preprečiti Alexander-Eishowerjev načrt je bil pohiteti s 'čiščenjem terena' tako, da se bo zavezniško vrhovno poveljstvo znašlo pred izvršenim dejstvom (fait accompli) (Mitchell 1997: 56).

Da vračajo jugoslovanske begunce Titu, je maršal Alexander zvedel šele 7. junija, in sicer iz poročila, ki ga je poslal njemu, pa tudi

raznim ameriškim in britanskim politikom, dr. Miha Krek (Mitchell 1997: 75). Nekdanji podpredsednik jugoslovanske vlade v Londonu dr. Miha Krek je zvedel o vračanju jugoslovanskih beguncev Titu in o njihovi usodi prve dni junija. Z datumom 7. junija je pisal maršalu Alexandru, naj Britanci prenehajo z vračanjem beguncev, in zahteval, naj zavezniki prevzamejo začasen nadzor njegove domovine, da se tako reši vsaj tiste vrnjence, ki še niso bili pomorjeni. Alexander je kot odgovor zahteval, naj poveljstvo 8. armade stvar razišče, kar se, če lahko sodimo po dosegljivih dokumentih, ni zgodilo (Mitchell 1997: 69), verjetno tudi zato, ker so se pričejala poveljna premeščanja vojaškega osebja.

Podatki o vračanju protikomunistov iz Vetrinja po Dnevniku 5. britanskega korpusa nam povedo, da so bili vrnjeni 23. in 24. maja Hrvatje, 25. in 26. maja Srbi, med 27. in 31. majem pa je bilo vrnjenih 11.850 Slovencev in 50 Hrvatov. Skupno je bilo v teh dneh izročeno jugoslovanskim oblastem 26.339 oseb. (Mitchell 1997: 36). V zameno za ta življenja so se Titovi partizani 20. maja umaknili s Koroške.

Na procesu proti grofu Tolstoju je Nigel Nicholson, nekdanji kapitan britanskega 5. korpusa, izjavil, da je bil v maju 1945 izvršen nad vrnjenimi protikomunisti 'vojni zločin' (Mitchell 1997: 304). Poudaril je tudi, da so se izročeni »jugoslovanski disidenti v mnogih primerih borili skupaj z Nemci, nikdar pa za Nemce. Hoteli so zmago Britancev in Američanov, a jih je državljanska vojna, ki je potekala v Jugoslaviji istočasno z mednarodno vojno, prisilila, da so vzeli od Nemcev orožje in se borili z njimi proti istemu sovažniku, to je, Titu. Z drugimi besedami, včasih so se bojevali ob Nemcih, nikoli pa niso bili njihovi zavezniki« (Mitchell 1997: 304).

Tudi zagovornik nekdanjega bigadirja Lowa ni zanikal zločina, ki se je izvršil nad protikomunističnimi begunci. V svojem obram-

bnem govoru se je takole spominil vetrinjskih dohodkov: »Lahko mislite, da so se (takrat) dogodili vojni zločini najstrašnejše vrste. Storili pa so jih sovjetski Rusi. Storili so jih Titovi rablji ...« (Mitchell 1997: 325). To so bili v Sloveniji Titovi partizani, katerih do danes za to dejanje še nihče ni klical pred sodnike.

Zakaj?

Zadnji vzroki te tragedije ostajajo še nepojasneni. Vendar, čeprav ne poznamo z gotovostjo nagibov brigadirja Lowa za to, kar je storil, je nekaj teh lahko razvidnih.

Njegova vojaška kariera se je bližala koncu in mož se je pripravljal, da nastopi v Angliji kot politik. Ko so njegovemu nadrejenemu, generalu Keightleyu prepovedali, da bi nastopil proti partizanom na Koroškem s silo, in je ta predal skrb za odnose z Jugoslovani Lowu, se je ta hotel izkazati kot iznajdljiv politik. Po razgovoru z Macmillanom se je pričel pogovarjati najprej s polkovnikom Hočevarjem, nato pa z njegovim kolegom Ivanovičem. Namen pogovorov je bil spraviti jugoslovanske vojake, ki so bili večinoma slovenski partizani, s Koroške in s tem odpraviti razloge za obožen spopad.

Ko je zvedel, da je v teku operacija 'Coldstream', je Low pohitel. Zamenjavo, partizanski umik s Koroške za množico beguncev na vetrinjskem polju, si je očitno zamislil kot trgovsko operacijo, ki je bila sklenjena z njegovim podpisom povelja o vračanju (Deception order) 17. maja. Z odhodom jugoslovanskih čet čez mejo 21. maja pa je nastopil čas, da obljubljeno izpolni. Kljub temu nastane dvom, zakaj je poslal v gotovo smrt begunce potem, ko so se partizani že umaknili. Ali je šlo za vprašanje dane besede? Verjetneje je, da je bil Low na svojo kupčijo ponosen, saj je dosegel s svojo 'politično' spretnostjo, kar so drugi poskušali z drago vojaško operacijo. Da je pri tem šel proti navodilom svojega vrhovnega poveljstva, ga ni skrbelo, ker se je od

vojaške službe že poslavljaj. Dosegel pa je, da je bil z odhodom jugoslovanskih partizanov s Koroške odpravljen glavni razlog za premik ameriških čet proti jugu.

Ko je Low dosegel, da so se partizani umaknili s Koroške, mu je tedanji zunanji minister Churchillove vlade, Anthony Eden, v osebnem sporočilu čestital (Mitchell 1997: 15). Znano je, da je minister Eden že leta 1944 zagovarjal mnenje, da bo po vojni treba sovjetske državljane, ki bi prišli v britanske roke, vračati v domačo deželo, če je treba, s silo. Čeprav se Churchill s tem ni strinjal, je končno v Jalti zmagala Edenova in Stalinova teza. Marca 1945 je brigadirju Lowu pisal njegov politični mentor Eden: »Naša glavna skrb zdaj je ruski medved ... Ali bomo dosegli, da bo sodeloval z nami?« (Mitchell 1997: 14). Ne vemo, do kake mere so vplivali na Lowove odločitve omenjeni pogledi zunanjega ministra, ki mu je obljubljal politično kariero. Kljub mnogim podatkom, ki jih je do zdaj zbral lord Tolstoj, pa tudi ni gotovo, kaj je bila celotna vsebina pogovorov z Macmillanom, ko je ta obiskal poveljstvo v Celovcu. Gotovo pa je, da so Britanci vrnili jugoslovanske begunce po dogovoru s Titovimi predstavniki, dva dni po tem, ko so se partizani s Koroške umaknili.

Težje je razumljivo, zakaj je 21. maja, dan pred svojim odhodom iz vojaške službe Low podpisal povelje (Definition order) o vračanju Kozakov. V tem primeru ni šlo za kupčijo. Razlog za to se utegne skrivati v njegovi mržnji do Američanov, katero omenja Tyrin-Wilson. Če je žrtvoval nekaj desetstisoč Jugoslovancev, ki jih je njegov vrhovni poveljnik Ale-

xander hotel zavarovati s tem, da jih pošlje v Italijo, zakaj ne bi storil istega s Kozaki, ki jih je hotel rešiti ameriški general Eisenhower v Nemčijo? Mar ni bilo med Kozaki precej sovjetskih državljanov, ki naj bi bili po dogovorih v Jalti vrnjeni v Sovjetsko zvezo?

Ker je bil eden od namenov premika petih ameriških divizij na Koroško, rešiti Kozake, je bil z njihovo predajo Sovjetom, odstranjen tudi ta razlog za prihod ameriških čet.

Vsekakor je Low podpisal usodna povelja po tem, ko je sklenil, da je njegove vojaške kariere konec, in se je že pripravljaj na vstop v politiko. Značilno je tudi, da ni čakal, da bi se njegova povelja pričela izvajati in je zapustil svoje službeno mesto pred pričetkom vračanj.

Dejstvo, da je general Keightley, poveljnik 5. korpusa, mirno gledal, kaj ukrepa šef njegovega štaba Low, da misliti, da so odločitve o vračanju imele višjo zaslonbo, ki je prihajala po vsej verjetnosti iz britanskega zunanjega ministrstva. Kot je znano, je takrat prav v tem ministrstvu delovalo na odgovornih mestih več ljudi, ki so bili prikriti sovjetski agenti.

Od teh tragičnih dogodkov je preteklo več kot pol stoletja, pa zgodovinarji še vedno ne morejo razbrati vseh ozadij. Toliko težje je bilo razsojati o njih tistim, ki so jih sredi vojne zmede doživljali.

Literatura:

Tolstoy, Nikolai 1986: *The Minister and the Massacres*. London: Century Hutchinson.
Mitchell, Ian 1997: *The Cost of a Reputation*. Glasgow: Topical Books.